

Atsakingų ateities piliečių ugdymas: visuomeninis kritinio mąstymo vaidmuo

Howard L. Mould

Tikroji demokratija šalyje priklauso atsakingų piliečių ugdymo ir nuo kritinį mąstymą skatinančios aplinkos. Tai ypač pasakytina apie visuomeniškai ir kritiškai mąstančių mokinių ugdymą. Tokie mokiniai geba semtis iš teksto informacijos, suvokti ir patikrinti autorių puoselėjamas vertybes, atpažinti girdimus ir negirdimus balsus.

nuo
Norėčiau papasakoti vieną epizodą, susijusį su manimi pačiu. Mano dukros krepšinio komanda laimėjo didžiojo finalo pirmenybes. Po savaitės vietos laikraštyje buvo išspausdinti visų komandų rezultatai ir įdėtos kelios „žvaigždžių“ nuotraukos. Buvo išspausdintos šešios berniukų nuotraukos, o mergaičių – nė vienos. Ar tai nerodo autoriaus šališkumo (galbūt nesąmoningo)?

Visuomeninis kritinis mąstymas –tai mąstymas, kuris ne tik leidžia mokiniams suvokti neteisybę, bet ir apima veiksmus, padedančius tą suvoktą neteisybę ištaisyti. Aš, kaip ir dera, parašiau redaktoriui mandagų laišką, nurodydamas neobjektyvias aplinkybes. Kitame numeryje iš tikrųjų buvo paskelbtas mano laiškas kartu su redaktoriaus atsakymu. Redaktoriaus straipsnis nustebino daugelį skaitytojų, nes jis puolė asmeniškai mane kaltindamas, kad aš tiesiog siekiu būti „politiškai teisingas“. Jis nesuvokė situacijos kaip neobjektyvios moterų atžvilgiu arba kaip žeminančios moters sportininkės vietą ir vaidmenį mūsų visuomenėje.

Žinau daug panašių atvejų, pavyzdžiui, kaip vietiniai Australijos gyventojai buvo vaizduojami knygoje, ypač skirtose vaikams. Australijos aborigenai sukūrė reikšmingų kūrinių, išreiškiančių visą jų pasaulio ir žmonijos atsiradimo sampratą ir perduodamų iš kartos į kartą. Dažniausiai tai vadinama aborigenų mitais. Esu girdejęs, kaip mokytojai paskaito kelis tokius kūrinius ir paskui užduoda mokiniams parašyti aborigenų mitą. O juk koks kiltų nepasitenkinimas, jeigu paskaityčiau Šventąjį Raštą ir paskui paprašyčiau mokinių parašyti „Biblijos mitą“. Drįstu teigti, kad neįsivaizduoju, rodoma australų tikėjimams ir kultūrai, nors ir netiesiogiai, susijusi ir su manimi.

Visose visuomenėse yra nemėgstamų žmonių. Septyni procentai Australijos gyventojų yra azijietiškos kilmės, tačiau vaikams skirtose knygoje jie retai vaizduojami. Buvau maloniai nustebintas pastebėjęs, kad vyriškų drabužių reklamoje vienas iš modelių sėdi invalido vežimėlyje. Tai tik patvirtino, kad taisyklė turi išimčių, nes iki tol buvau beveik nematęs reklamos, vaizduojančios neįgalų žmogų. Tokia yra nematomų arba nemėgstamų žmonių padėtis.

Mokytojams tenka svarbus vaidmuo padėti mokiniams suvokti tekstus. Pasak kritinio mąstymo teorijos, mokytojų parenkami tekstai ir faktai, kuriuos jie pateikia kaip pavyzdžius, turi didžiulę reikšmę tam, kaip mokiniai suvokia konkrečius įvykius. (Sakydamas „tekstai“, turiu galvoje plačiausią šio termino apibrėžimą – spausdintą medžiagą, žodinius pareiškimus, vaizdajuostes ir t. t.) Stebėdami praeities ar dabarties įvykius, ieškodami įvairių požiūrių, mokiniai išnagrinėja ir populiariausias, ir mažai žinomas temas. Atrenkant tekstus darbui klasėje, reikia apsvarstyti šiuos klausimus:

- Kas šį tekstą parašė?
- Kieno požiūriu dėstomi įvykiai?
- Kokie įvykiai pasirinkti aprašyti ir kas nutylėta?
- Ar yra kitų siužeto linijų, kurias reikėtų apsvarstyti?
- Kokios pagrindinės informacijos gali prireikti mokiniui, kad suprastų tekstą?

Prielaidos

Johnas Goodladas, Kalifornijos universiteto (Los Andželas) Ugdymo fakulteto dekanas, 1983 m. parašė trumpą straipsnį „Mokymo mokykloje tobulinimas devintajame dešimtmetyje: ne-reagavimo į ne-įvykius link“ (*Improving schools in the 1980's: Towards the non-replication of non-events*). Goodladas, išnagrinėjęs daugybę darbo klasėje pavyzdžių iš visos Amerikos, priėjo prie išvados, kad būtent mokykloje išmokstama nesiekti pokyčių. Jis rašė pastebėjęs, jog „anglų kalbos ir kitų humanitarinių mokslų programose pagrindiniai kalbos įgūdžiai visų lygių klasėse įvirinami kartojant: mokytojai ypač pabrėžia mechaninį nagrinėjamų temų mokymąsi, vadovėliai šias temas iškelia, o ir mokomosios medžiagos pratybų sąsiuviniai bei apklausos reikalauja trumpų atsakymų ir įsiminti konkrečią informaciją“.

Šios pastabos patvirtina mano išvadas, prie kurių priėjau stebėdamas daugybę pamokų Australijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Didžiojoje Britanijoje. Pamokose akcentuojami atsakymai į mokytojo ar autoriaus suformuluotus klausimus, pateiktus vadovėlyje ar pratybų sąsiuvinyje. Nenuostabu, kad daugelis mokinių į skaitymą žiūri kaip į informacijos šaltinį, kuriame mėgina rasti atsakymus į kitų klausimus. Jų pastangas paprastai vertina kas nors kitas, dažniausiai mokytojas.

Goodladas ypač pabrėžė, kad tai, „ko pasigedome nagrinėjamuose mokyklų pavyzdžiuose, buvo visi tie gebėjimai, kuriuos būtų galima pavadinti „intelektu raida“, o būtent – gebėjimas racionaliai mąstyti, pritaikyti bei įvertinti žinias ir plėtoti intelekto smalsumą (Goodlad, 1983).

Mokymo metodai

Kas laikytina geru mokymo metodu? Veiksmingas metodas yra toks, kuris ugdo mokinių **norą** ir **gebėjimą apmąstyti** tai, ką perskaitė. Žodžiui „apmąstyti“ čia suteikiu papildomą reikšmę – „skirti laiko“. Ir aš tikrai jaučiu, kad mums reikėtų daug mažiau dirbti prie mokyklos mokymo programos, bet dirbti prie jos gerai. Užuoat paviršutiniškai aptarę informaciją ir istorijas, pildę mokomosios medžiagos pratybų lapus ar atlikę vadovėlių užduotis, mano įsitikinimu, turėtume pasinerti į gilesnį ir labiau provokuojantį intelektualinį kontekstą.

Kritinio mąstymo ugdymo skaitant ir rašant (KMUSR) programa, kurią remia Tarptautinė skaitymo asociacija (International Reading Association, IRA) ir kuri vykdoma su buvusia Sovietų Sąjunga vienaip ar kitaip susijusiose šalyse, tokiose kaip Uzbekija, Mongolija, Lietuva ir Ukraina, turi labai puikų pagrindą, kaip matyti iš pateikiamos lentelės, įgalinantį išsamią tekstų analizę.

ŽADINIMAS	PRASMĖS SUVOKIMAS	APMĄSTYMAS
Ankstesnių žinių sutelkimas, svarbiausių skaitymo, rašymo ar mokymosi tikslų įvardijimas	Prasmės kūrimas atsižvelgiant į tekstą	Mokinių savęs įvertinimas. Temos parinkimas. Kritinė teksto analizė. Įvertinimo metodai

Žadinimo, prasmės suvokimo ir apmąstymo (ŽPA) modelis yra puiki pamokos schema. Mokymo metodai gali tiksliai atitikti vieną kategoriją (pavyzdžiui, numatymo kryptys yra aiškiai žadinimo veikla), bet daugelis metodų apima visas tris sritis (pavyzdžiui, kryptingą skaitymo apmąstymą).

Pirmiausia reikia sutelkti anksčiau įgytas žinias. Iš čia kils svarbiausias skaitymo ir noro skaityti tikslas. Tai ŽPA modelio *žadinimo pakopa*. Vienintelis svarbiausias

mokymosi veiksnys yra tai, ką mokinys jau žino. Todėl tai išsiaiškinti svarbu ir mokiniui, ir mokytojui, o mokytojui – dar ir atitinkamai mokyti.

Vaikams nereikia motyvacijos mokytis. Mokymasis yra tai, ką mes, žmonės, veiksmingiausiai atliekame, nes juk mokomės visą laiką. Deja, ne visada išmokstame tai, ką mokytojai yra numatę. Vaikai gali „išmokti“, kad mokymasis mokykloje susideda iš visiškai nesusijusių su realiu gyvenimu mokomosios medžiagos pratimų lapų pildymo ir vadovėlių užduočių atlikimo.

Mes, mokytojai, turime sudominti vaikus tokiomis temomis, kurias jaučiame esant reikalingas. Norime, kad mokiniai trokštų toliau jomis domėtis. Tai paprastai susiję su skaitymu, nors yra ir kitų būdų informacijai gauti, tokių kaip interviu, filmų peržiūra ir t. t. Turime kurti klimata, įtraukiantį mokinius į esmines skaitymo proceso užduotis.

Vaikams reikia pagalbos susidūrus su bet kokiais skaitymo sunkumais, pavyzdžiui, ŽPA modelio *prasmės suvokimo pakopoje*. Daug naudos nebus, jeigu tiesiog patikrinsime, kaip jie tekstą suprato. Mokykime suvokti!

Mokslo metų pabaigoje nebūtinai reikia glaustai kartoti išeitą medžiagą. Tema geriau suvokiama, jei paaiškinama smulkiau. Mokytojai turi užtikrinti, kad mokiniai turėtų už ko mintyse **užsikabinti**. Galbūt už tos idėjos jie neužkibs mėnesiui ar metams, bet tokie „kabliukai“ žadina proto smalsumą. Tai susiję su ŽPA modelio *apmąstymo pakopa*, ir į šią pamokos dalį galima įtraukti daug naudingų užduočių. Taip pat šioje pakopoje galima ugdyti visuomeninį kritinį mąstymą, pavyzdžiui, keliant tokius klausimus:

- Kaip rašytojas bando mane nuteikti?
- Ar aš noriu laikytis tokio požiūrio?
- Gal rašytojas sumenkina tam tikras grupes?
- Ar medžiaga nediskriminuoja tam tikrų grupių?

Siūlyčiau sutelkti dėmesį būtent į šią paskutinę *apmąstymo pakopą*, nes jai, mano supratimu, pamokose skiriama mažiausiai dėmesio. Tam yra svarių priežasčių, nes labai dažnai pamokos laikas praeina nepastebimai, o kitą kartą laukia nauja tema. *Apmąstymo pakopa* tikrai yra svarbi, nes joje pradeda kritiškai mąstyti. Tačiau pastebėjau, kad daugelis mokytojų netgi nemėgina abejoti teksto informacija, o vadovėlių mokiniai dažnai prilygina Biblijai. Stebėdamas pamokas, retai girdėdavau tokius klausimus:

- Į kokius klausimus dar neatsakyta?
- Su kuria teksto vieta nesutinkate?
- Ar šis tekstas jums atrodo geras?
- Kada tekstas parašytas ir ar galėjo informacija pasikeisti?

Argi gali tekstai skatinti visuomeninį kritinį mokinių mąstymą, jei, nagrinėjant tokius klausimus, pateikiamos informacijos atžvilgiu neskatinamas jų intelektualinis kritinis mąstymas?

Australijoje P. Freebody (1992) pateikė modelį, pagal kuri, kaip matyti iš schemos, skaitytojas gali užimti keturias pozicijas (atkreipkite dėmesį, kad čia nėra hierarchijos):

Keturi vaidmenys mokantis raštingumo:

- atkoduotojas;
- teksto dalyvis;
- teksto vartotojas;
- teksto nagrinėtojas.

Taip, mokiniai turi išmokyti simbolius ir pasinaudoti įgūdžiais ieškodami informacijos. Ko gero, paskiausia, t. y. teksto nagrinėtojo, vaidmenį reikia paaiškinti plačiau. Juo nurodoma, kad mokiniai turi suvokti, jog:

- tekstai yra sudaryti, o viskas, kas sudaryta, gali būti ir išskaidyta;
- autorius pasirenka išryškinti tai, ką norėjo išryškinti, ir nuslepia tai, ką norėjo nuslėpti.

Visa šita suvokus, atsiveria kelias į kritinius klausimus (Morgan, 1997). Norime, kad mokiniai keltų maždaug tokius klausimus:

- Kodėl šitas tekstas buvo parašytas? Kas jį parašė? Kam jis skirtas?
- Kaip turėčiau šį tekstą suprasti?
- Ar man priimtinas toks požiūris?
- Ar galima buvo tekstą parašyti kitaip?
- Kieno balsai ir nuostatos aiškiai išreikšti ir kieno balsų negirdėti?
- Ką aš su šiuo tekstu darau?

Norint, kad kiltų tokių klausimų, reikia, kad mokytojas raštingumą suvoktų kur kas plačiau nei tik kaip gebėjimą skaityti ir rašyti. Raštingumas pats savaime iš esmės niekur neveda. Iš tiesų yra aiškus kalbos ir galios ryšys. Kalba galima įtvirtinti galią, bet jos dėka galima ir ta **galia suabejoti**. Būtent tai turi galvoje Freebody, kalbėdamas apie *teksto nagrinėtojo vaidmens mokymąsi*. Tai iš tiesų yra įgūdžiai, kuriuos turime mokiniams išugdyti, jeigu norime, kad jie kurtų demokratinę visuomenę. Su tuo susijęs ir poreikis išgirsti pamokoje **daugelio balsus**. Negalima pasitikėti vienu pripažintu vadovėliu ar straipsniu. Sparti interneto plėtra suteikia mokytojams labai vertingą galimybę susirasti laikraščių ar žurnalų iš viso pasaulio, kuriuose reiškiami įvairūs požiūriai ir kuriuos galima lengvai pasiekti turtingose šalyse. Technologijos bus greitai prieinamos daugumoje šalių, todėl balsai, kurie paprastai negirdimi (nemėgstamos grupės, kurių yra kiekvienoje visuomenėje), galės būti išgirsti ir įgis galios.

Taip, žodžiai „**įgis galios**“ yra esminiai. Mes, mokytojai, stengiamės sudaryti mokiniams sąlygas nuolat abejoti tekstais ir autoritetais. Mes turime mokyti mokinius atsispirti įvairiems dvasios vadovams, nesvarbu, kas tai būtų, – rašytojai, mokytojai, televizijos žmonės ar politiniai lyderiai. Norėdami to pasiekti, pamokose mokytojai su mokiniais turi aktyviai dalytis požiūriais ir juos aptarti. Kaip jau minėjau, visuomeninis kritinis mąstymas – tai ne tik programos išmanymas, bet ir konkretūs **veiksmai**.

2001 m. lankydamasis Ukrainoje, mačiau grupės, kuri protestavo prieš Ukrainos prezidento poziciją, veiksmus. Mačiau palapinių miestelių, pastatytą pagrindinėje aikštėje, ir šimtus žmonių, ateinančių pasiimti informacinių lankstinukų. Nuliūdau išgirdęs, kad demonstracija, kuri truko kelias savaites, buvo jėga išvaikyta. Neseniai vėl viešėdamas Kijeve, pastebėjau pagrindinėje aikštėje iškilusį pastatą, ir dabar jau būtų labai sunku miesto centre surengti visuotinę demonstraciją. Įdomu, ar tai buvo padaryta sąmoningai?

Naujojo tūkstantmečio demokratija priklausys nuo išugdytų kritiškai mąstančių, mokančių įvertinti praeitį ir dabartį skaitytojų, kad galėtų paveikti ateitį. Labai teigiamai vertinu šalis, dalyvaujančias KMUSR programoje, kurios paskleistas idėjas perėmė tūkstančiai mokytojų, kad nauja mokinių karta būtų daug labiau visuomeniškai išprususi bei kritiškai mąstanti ir todėl – politiškai aktyvi.

Literatūra

Freebody, P. (1992). *A socio-cultural approach: Resourcing four roles as a literacy teacher*. In A. Watson & A. Badenthorp (Eds.), *Prevention of reading failure*. Sydney: Ashton Scholastic.

Goodlad, J. I. (1983, April). Improving schools in the 1980's: Towards the non-replication of non-events. *Educational Leadership*, 4, 4-20.

Morgan, W. (1997). *Critical literacy in the classroom: The art of the possible*. London; New York: Routledge.

Steele, J. L., & Meredith, K. S. (1995). *Democratic pedagogy national staff development manual*. Bratislava, Slovakia: Orava Foundation for Democratic Education.

Dar žr.:

Fehring, H., & Green, P. (Eds.). (2001). *Critical literacy: A collection of articles from the Australian Literacy Educators Association*. Newark, DE: International Reading Association. (Vienas naujausių leidinių socialinio bei kritinio raštingumo tema, kuriame publikuojami straipsniai, išspausdinti Australijoje per pastaruosius dešimt metų.)

Howardas L. Mouldas – Melburno (Australija) Deakino universiteto Kultūros ir meno fakulteto Kalbos katedros dėstytojas.
